

Григорій Сковорода в англomовних студіях та перекладах

Оксана Зосімова,
Ганна Князь

Ім'я Григорія Сковорода добре знайоме кожному в нашій країні. Святкування 300-річного ювілею з дня народження філософа привернуло увагу до постаті видатного українця й спонукало замислитися над питанням, наскільки відомими є його ідеї в усьому світі, зокрема англomовному. Хоча Сковорода ніколи не прагнув визнання, його філософія й літературна творчість є невід'ємним складником загальноєвропейської та світової культурної спадщини, адже своїм корінням вони сягають передовсім спільних для нашої цивілізації античних джерел [8, с. 17; 125–126], а своїм глибоким сенсом й універсальною практичною спрямованістю не поступаються загальноновизнаним філософським ученням та літературним зразкам.

Мета цієї розвідки — з'ясувати, у який спосіб ідеї та творчість Григорія Сковорода популяризувалися в англomовному світі, наскільки відомим є ім'я філософа й письменника в гуманістиці США, Канади та Великої Британії.

Одразу слід зазначити, що, на жаль, у порівнянні, наприклад, з іншою знаковою постаттю української культури — Тарасом Шевченком, про Сковороду англomовна аудиторія знає не так багато. Якщо англomовній Шевченкіані вже близько 150 років і твори Великого Кобзаря в різний час було неодноразово перекладено англійською мовою, а деякі з них мають по декілька інтерпретацій («Садок вишневий коло хати» — 11, «Заповіт» — 20 та ін.) [1, с. 38], то знайомство з літературною

творчістю українського Сократа, у якій насамперед і відображено його основні філософські ідеї, відбулося в англomовному світі значно пізніше.

Значний внесок у вивчення творів Григорія Сковорода у другій половині ХХ століття зробили науковці США та Канади. На початку 1970-х років в Гарвардському університеті було проведено семінар з українських студій, де частина представлених доповідей стосувалася саме творчості письменника. Зокрема, було досліджено особливості версифікації та стилю в найвідомішій збірці поезій Сковорода «Сад божественних пісень» [35], рецепцію творів поета в новітній літературі України [12], його роль в національній інтелектуальній традиції загалом [15].

Дисертаційне дослідження Карен Л. Блек (Karen L. Black), захищене в 1975 році, було присвячене з'ясуванню джерел поетичного словника Сковорода ("The Sources of the Poetic Vocabulary...", Bryn Mawr College, 1975) [10]. Рік по тому в Гарвардському університеті було підготовлено дисертацію Ричарда Гантули (Richard Hantula), об'єктом якої стала поетична збірка «Сад божественних пісень» [13]. Результати подальших студій цих учених у сфері дослідження творчості українського поета й філософа відображено також у публікаціях пізнішого періоду, зокрема 1990-х років [10; 11; 14].

Важливою сторінкою англomовної Сковородіани є також численні й ґрунтовні праці Стівена Шерпера (Stephen

Scherer), як-от: “The Concept of an Unlimited Natural World in the Thought of H.S. Skovoroda (1722–1794)” (1972) [23], “Symbol and Bible in the Work of Hryhorii Skovoroda” (1983) [22], “The Narcissus: Skovoroda’s “First-Born Son” (1997) [25], “Hryhorii Skovoroda’s Lot’s Wife: An Analysis” (1998) [20], “Structure, Symbol and Style in Hryhorii Skovoroda’s “Potop zmiin” (1998) [21] та ін. Хоча здебільшого предметом уваги вченого є філософія та богословські погляди українського мислителя, С. Шерер торкається питань біблійної герменевтики, скворородинської емблематики й символіки, розуміння яких є вкрай важливим для літературознавчого аналізу творів філософа.

Видатний дослідник творчості Григорія Сковороди, укладач і науковий редактор одного з найґрунтовніших на сьогодні бібліографічних довідників скворородознавчих студій «Два століття скворородіяни...» (Харків, 2002; 2203 позиції) [8], доктор філологічних наук, професор Леонід Ушкалов уважав «найвагомимим здобутком західного скворородознавства кінця ХХ століття» [7, с. 19] видану 1994 року Канадським інститутом українських студій англomовну збірку “Hryhorij Savuč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles” [16]. У цій антології, присвяченій пам’яті Дмитра Чижевського, вміщено наукові розвідки, об’єктом яких є творчість Сковороди в найрізноманітніших аспектах: історичному, соціальному, літературному, педагогічному, лінгвістичному, теологічному та філософському. Укладачі збірки наголошують на визначній ролі Григорія Сковороди в історії української літератури й філософії, а також беззаперечному впливові його ідей на творчість деяких представників новітнього письменства — як ХІХ, та і ХХ століть, зокрема Тараса Шевченка та Василя Барки [16]. Разом із тим, за словами укладачів, постать Сковороди недостатньо мірою поцінована, особливо на Заході [16], тому вміщені в антології статті Карен Л. Блек, Тараса Закидальського, Джорджа Кляйна, Богдана Рубчака, Юрія Шевельова,

Стівена Шерера та ін. покликані хоча б почасти заповнити прогалини у вивченні та належному поцінуванні творчості непересічного філософа. Антологія містила також досить ґрунтовний бібліографічний довідник скворородознавчих студій, укладений Ричардом Гантулою (310 позицій). **У** 1997 р. Григорію Сковороді був присвячений спеціальний випуск канадського часопису “Journal of Ukrainian Studies” (University of Alberta), запрошеним редактором якого став відомий американський перекладач і літературознавець українського походження Майкл М. Найдан (Michael M. Naydan) [32]. Тарас Закидальський, Наталія Пилип’юк, Джон Фізер, Стівен Шерер та автори інших статей, уміщених у цьому виданні, здебільшого аналізували твори Сковороди у філософській площині (Сковорода як “Philosophus Ludens”, ідея себепізнання у Сократа й Сковороди, вплив ідей українського мислителя на подальший розвиток філософської думки тощо), зробивши при цьому чимало цікавих і цінних спостережень у літературознавчому аспекті, зокрема щодо образності, риторичних стратегій та жанрової специфіки його текстів (див. статтю Н. Пилип’юк “Skovoroda’s Divine Narcissism” [19] та ін.).

Дослідження творчості Г. Сковороди в англomовній спільноті триває й на початку нового тисячоліття, що засвідчують, зокрема, праці 2000-х років С. Шерера та ін. [24].

Учені англomовних країн долучилися також до заповнення прогалин у дослідженні мови письменника. У 2004 р. Л. Ушкалов зазначав у передмові до свого «Семінарію», що, хоча мову творів Сковороди вивчали непересічні лінгвісти, «скворородинська lingua mixta й надалі залишається загадковою» [7, с. 23] і що видатний український мовознавець ХХ ст. Юрій Шевельов змушений був назвати свою значну за обсягом розвідку про мову Сковороди лише «пролегоменами» (“Prolegomena to Studies of Skovoroda’s Language and Style”) [26], тобто «вступом», міркуваннями, які формулюють вихідне

поняття й дають попередні відомості про предмет вивчення. Серед причин цієї прогалини в царині сквородознавства Л. Ушкалов називав загалом недостатній ступінь вивчення української книжної мови часів бароко; «небездоганність» академічних видань творів Сквороди в текстологічному аспекті (зокрема, їм бракує наявної в автографах діакритики), а також відсутність словника мови письменника та конкорданції його україномовних та латиномовних творів [7, с. 23]. Прикметно, що на сьогодні така конкорданція («реєстр слів до тексту із зазначенням місця кожного з них у цьому тексті» [5]) існує, і створено її зусиллями вчених Університету Альберти (Едмонтон, Канада) Наталії Пилип'юк, Олега Ільницького та Сергія Козакова на основі Повної академічної збірки творів Г. Сквороди за редакцією Л. Ушкалова [2]. Конкорданція є вільним ресурсом для пошуку, аналізу та читання текстів українського філософа. Відвідувачі сайту можуть відшукати конкретне слово, дізнатися про частотність вживання та побачити приклад його використання в контексті [18]. Копітка робота над цим проектом тривала кілька років, адже конкорданція ґрунтується на всіх текстах Сквороди — поезії, філософських трактатах та листах. Цей довідковий ресурс містить не лише староукраїнську книжну лексику, але й латинські й грецькі слова. “Online Concordance to the Complete Works of Hryhorii Skovoroda” — це перший подібний веб-ресурс, присвячений «доромантичному» періоду української культури, і лише другий в історії нашої літератури загалом (першу конкорданцію було створено на основі поезії Тараса Шевченка) [18]. Створення й функціонування такого ресурсу (конкорданції та розміщених на цьому сайті електронних версій повних текстів Сквороди) відкриває перспективи для подальшого вивчення не лише мови творів українського філософа, але й дає широкі можливості для наукових студій у галузі літературознавства, філософії, богослів'я, історії національної культури тощо.

Надзвичайно важливим чинником, який сприятиме подальшому зацікавленню творчістю Г. Сквороди та суттєвому розширенню кола її дослідників, є, безперечно, переклад текстів письменника англійською мовою. Хоча вперше деякі англійські переклади його творів з'явилися друком в антології філософських пам'яток, виданій у Чикаго ще в 1965 році [7, с. 450], безпосереднім об'єктом уваги перекладачів творчість Г. Сквороди стала дещо пізніше. Так, у 1980 році в американському літературному журналі “The Agni Review” (Boston University) було надруковано три байки зі збірки «Байки харківські» в перекладі Аскольда Мельничука, а саме: “Dogs,” “Eagle and Magpie” та “Owl and Thrush” [28]. Саме байки, а також афоризми Сквороди привернули увагу Дана Чопика, який здійснив їх повний англійський переклад та детальний аналіз, що засвідчує відповідне видання 1990 року “Fables and Aphorisms” [29]. В «Антології української думки від 1710 до 1995» (1996) був оприлюднений переклад уривку діалогу «Потоп зміїний» (“The Serpent’s Flood”) Т. Закидальського [31]. У 2005 році в часописі “Journal of Ukrainian Studies” було опубліковано переклад діалогу Г. Сквороди «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті» (“A Conversation among Five Travellers Concerning Life’s True Happiness”) Дж. Кляйна й Т. Закидальського [30]. У 2012 році деякі вибрані твори та листи філософа переклав англійською мовою Деніел Шубін, опублікувавши їх у книзі з красномовною назвою “Skovoroda: The World Tried to Catch Me, but Could Not” [27].

Визначною подією в питанні популяризації творчості Г. Сквороди у світі, на нашу думку, є перше видання англійського перекладу збірки «Сад божественних пісень» (“The Garden of Divine Songs”) та інших поетичних творів філософа (Лондон, 2016) [34], автором якого є вже згадуваний вище Майкл М. Найдан — перекладач, літературознавець, письменник, професор слависти-

ки Пенсильванського університету (The Pennsylvania State University). Українець за походженням, який народився в сім'ї емігрантів у США в 1952 році, Михайло (Майкл) Найдан провадить активну діяльність у сфері популяризації української літератури шляхом перекладу творів класичних та сучасних авторів, зокрема поезій Тараса Шевченка, Павла Тичини, Максима Рильського, Богдана-Ігоря Антонича, Ліни Костенко, Василя Симоненка, романів Юрія Винничука, Марії Матіос, есеїв Юрія Андруховича та ін. Отже, у 2016 році побачило світ видання його англomовного перекладу поезії Г. Сковороди, який він присвятив румунській письменниці Ліліані Урсу, «поетесі, яка в наш час іде тією ж стежкою, що й Сковорода» [34, с. 2]. У передмові-коментарі до книги Майкл Найдан зізнається, що Григорій Сковорода «глибоко вразив його як людина, котра знайшла істину, знайшла любов, знайшла щастя» у простому способі життя з торбою за плечима, у якій, крім одягу, була лише Біблія [17, с. 7]. За словами перекладача, філософ присвятив своє життя пошукові знання, а через знання — мудрості. На думку М. Найдана, Сковороду не дарма називають українським Сократом, позаяк більшу частину свого життя він провів, навчаючи та допомагаючи іншим знайти їхній шлях до Бога й до справжнього щастя [17, с. 7]. Отже, зацікавленість ученого постаттю Г. Сковороди, а також постійна підтримка ідеї перекладу його творів багатьма інтелектуалістами нашого часу, щонайперше Оксаною Забужко, спонукали М. Найдана рішуче взятися за цей складний проєкт [17, с. 11–12].

Втілення окресленої ініціативи в життя забрало набагато більше планованого часу через складність мови оригінальних текстів, а також великий масштаб проєкту — на сьогодні у світ вийшли два томи видання — уже згаданий переклад поезій Г. Сковороди [34] та епістолярної спадщини філософа (у співпраці з Елеонорою Адамс) [33], яка вперше була перекладена й видана англійською мовою в повному обсязі.

Третій том видання міститиме переклад семи найбільш значущих філософських трактатів. Попри всі труднощі перекладу, М. Найдан висловлює щире захоплення текстами Г. Сковороди, наголошуючи, що багато з його листів близькі до жанру проповіді та являють собою «блискучі лірико-філософські трактати в мініатюрі» [17, с. 8]. Деякі з поезій письменника, насамперед зі збірки «Сад божественних пісень», а також вірш «Про Святу вечерю, або про вічність» (“On the Holy Supper, or Eternity”) є, за словами перекладача, «шедеврами метафізичної поезії українського літературного бароко» [17, с. 9].

Скільки Г. Сковорода глибоко й досконало знав Біблію в її різномовних версіях — старослов'янській, давньогрецькій, гебрайській, латинській, ідентифікація біблійних цитувань в оригінальних текстах філософа є справжнім викликом для перекладача. У зв'язку з цим, зокрема, М. Найдан висловлює глибоку вдячність професору Леоніду Ушкалову за його «гідну захоплення роботу з ідентифікації біблійних джерел у повному виданні творів Сковороди» [17, с. 9], яке американський учений називає найбільш усеосяжним та авторитетним на сьогодні виданням текстів письменника [17, с. 9–10; див.: 2]. Також М. Найдан дякує редакторам двотомної збірки творів філософа 1973 р., перекладачам його текстів сучасною українською мовою — Валерію Шевчуку та Марії Кашубі, зрештою, укладачам усіх сучасних видань [3; 4; 2] за надзвичайно цінні коментарі й роз'яснення, за можливість порівнювати різні версії текстів і розв'язувати проблемні моменти, що суттєво полегшувало його перекладацьку працю [17, с. 9].

Головною метою свого перекладу творів Сковороди М. Найдан вважає представити думки видатного мислителя й поета доступною англійською мовою, зберігши при цьому поетичність із певним відчуттям старожитності оригіналу (“with some of the archaic feel in the originals”) [17, с. 10]. Для реалізації цієї мети він у деяких випадках доповнював рядки в поезії мак-

симально природними кінцевими римами, а подекуди й внутрішніми, намагаючись не змінити при цьому суті висловлювань. Г. Сковорода не завжди використовував у своїх віршах кінцеві співзвуччя, саме тому перекладачеві довелося вдаватися до такого компенсаторного прийому. Беручи додані слова в дужки, М. Найдан дає можливість ученим більш точно розуміти й цитувати твори філософа. Водночас застосований прийом додавання, на думку перекладача, дозволить англomовному читачеві відчувати «грайливість» стилю Сковороди, чиї поетичні твори є свідченням надзвичайно широкого світогляду та ясного розуму [17, с. 10].

М. Найдан підкреслює, що робота над проектом була «працею любові» для кожного, хто був задіяним у ньому, і щиро сподівається, що це видання розширить аудиторію читачів творів Г. Сковороди й

стимулює зацікавлення його непересічними ідеями у світі [17, с. 8].

Отже, підсумовуючи огляд перекладів та студій у галузі сквородознавства, можна дійти висновку, що вчені англomовних країн, передовсім США та Канади, зробили значний внесок у дослідження творчості Г. Сковороди та ознайомлення з нею широкої читацької аудиторії. Можна також припустити, що 300-річний ювілей з дня народження видатного філософа й письменника стане поштовхом до появи низки нових розвідок у цій сфері гуманістики. Поза сумнівом, українські вчені також можуть долучитися до популяризації імені Сковороди в Європі та всьому світі шляхом публікації результатів своїх досліджень в англomовних наукових виданнях, що сприятиме зацікавленню творчістю мислителя в широких колах глобальної наукової спільноти.

Література

1. Марцин С., Полозова О. Шевченко у світовому перекладознавчому досвіді // Український світ у наукових парадигмах : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків : ХІФТ, 2019. Вип. 6. С. 34–42.
2. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів ; за ред. проф. Леоніда Ушкалова ; 2-ге вид. Харків ; Едмонтон ; Торонто : Майдан ; Вид-во Канадського Ін-ту Укр. Студій, 2011. 1400 с.
3. Сковорода Г. Повне зібрання творів: у 2 т. Київ : Наук. думка, 1973.
4. Сковорода Г. Твори: у 2 т. Київ : АТ «Обереги», 1994. (Гарвардська бібліотека давнього українського письменства).
5. Словник.ua: портал української мови та культури [Електронний ресурс]. URL: <https://slovnyk.ua/index.php> (дата звернення: 12.12.2022).
6. Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. Харків : ТОВ «Знання», 1997. 180 с.
7. Ушкалов Л. Григорій Сковорода: семінарії. Харків : Майдан, 2004. 776 с.
8. Ушкалов Л. Два століття сквородіядіни : бібліографічний довідник / укл.: Леонід Ушкалов, Сергій Вакулєнко, Алла Євтушенко; загальний нагляд та наукова редакція Леоніда Ушкалова. Харків : Акта, 2002. 528 с.
9. Black K.L. The Poetry of Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th. E. Bird. Edmonton. Toronto : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. P. 133–157.
10. Black K.L. The Sources of the Poetic Vocabulary of Grigorij Skovoroda: Ph. D. dissertation. Bryn Mawr College, 1975. 296 p.
11. Hantula R. A Bibliography of Skovorodiana // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th.E. Bird. Edmonton. Toronto : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. P. 285–310.
12. Hantula R. Skovoroda in Subsequent Literature // Minutes of the Seminar

in Ukrainian Studies Held at Harvard University. 1971–1972. No. 2. P. 85–86.

13. *Hantula R.* Skovoroda's "Garden of Divine Songs": Description and Analysis. Ph. D. dissertation. Harvard, 1976. VI, 395 p.

14. *Hantula R.* Song 29 of Skovoroda's Garden // Harvard Ukrainian Studies. 1990. Vol. XIV. Nos. 3–4: Adelphotos: A Tribute to Omeljan Pritsak by his Students / Ed. by F.E. Sysyn with the assistance of K. Dodgson Taylor. P. 343–349.

15. *Himka J.-P.* H. S. Skovoroda: His Place in Intellectual Tradition // Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies Held at Harvard University. 1971–1972. No. 2. P. 83–84.

16. *Hryhorij Savyč Skovoroda.* An Anthology of Critical Articles / Ed. by R.H. Marshall, Jr. and Th. E. Bird. Edmonton. Toronto : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. 344 p.

17. *Naydan M. M.* A note from the editor and translator. Acknowledgments. A note on transliteration // The Garden of Divine Songs and Collected Poetry of Hryhory Skovoroda / Translated into English by Michael M. Naydan, edited by Olha Tytarenko, with an introduction by Valery Shevchuk. London : Glagoslav, 2016. P. 7–13.

18. *Online Concordance to the Complete Works of Hryhorii Skovoroda* [E-resource]. URL: <http://www.artsrn.ualberta.ca/skovoroda/> (accessed 12 December 2022).

19. *Pylypiuk N.* Skovoroda's Divine Narcissism // Journal of Ukrainian Studies. 1997. Vol. 22. Nos. 1–2. P. 13–50.

20. *Scherer S. P.* Hryhorii Skovoroda's Lot's Wife: An Analysis // Michigan Academician. 1998. Vol. 30. No. 3. P. 163–173.

21. *Scherer S. P.* Structure, Symbol and Style in Hryhorii Skovoroda's "Potop zmiin" // East European Quarterly. 1998. Vol. 32. No. 3. P. 409–428.

22. *Scherer S. P.* Symbol and Bible in the Work of Hryhorii Skovoroda // Michigan Academician. 1983. Winter. P. 221–228.

23. *Scherer S. P.* The Concept of an Unlimited Natural World in the Thought

of H.S. Skovoroda (1722–1794) // The New Review. 1972. Vol. 12. No. 3. P. 33–42.

24. *Scherer S. P.* The Evolution of Hryhorij Skovoroda's Biblical Thinking // East European Quarterly. 2004. Vol. 38. No. 3. P. 347–370.

25. *Scherer S.* The Narcissus: Skovoroda's "First-Born Son" // Journal of Ukrainian Studies. 1997. Vol. 22. Nos. 1–2. P. 51–64.

26. *Shevelov G. Y.* Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / Ed. by R. H. Marshall, Jr. and Th. E. Bird. Edmonton. Toronto : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. P. 93–132.

27. *Shubin D. H.* Skovoroda: The World Tried to Catch Me, but Could Not. Daniel H. Shubin, 2012. 401 p.

28. *Skovoroda G.* "Dogs," "Eagle & Magpie," and "Owl & Thrush" / translated by Askold Melnyczuk // The Agni Review. 1980. Issue 13. P. 76–78.

29. *Skovoroda G. S.* Fables and Aphorisms / Translation, biography and analysis by D. B. Chopyk. New York ; Bern ; Frankfurt am Main ; Paris : Peter Lang Inc., 1990. 173 p.

30. *Skovoroda H.* A Conversation among Five Travellers Concerning Life's True Happiness / Translated by George L. Kline and Taras D. Zakydalsky // Journal of Ukrainian Studies. 2005. Vol. 30. No. 1. P. 1–45.

31. *Skovoroda H.* The Serpent's Flood (excerpt) / Transl. by T.D. Zakydalsky // Towards an Intellectual History of Ukraine: An Anthology of Ukrainian Thought from 1710 to 1995 / Ed. by R. Lindheim and G.S.N. Luckyj. Toronto ; Buffalo ; London, 1996. P. 74–81.

32. *Special Issue on Hryhorii Skovoroda* // Journal of Ukrainian Studies. 1997. Vol. 22. Nos. 1–2, summer — winter. 227 p.

33. *The Complete Correspondence of Hryhory Skovoroda: Philosopher and Poet* / Translated by Eleonora Adams and Michael M. Naydan; edited by Liliana M. Naydan, with an introduction by Leonid Rudnytsky. London : Glagoslav, 2016. 248 p.

34. *The Garden of Divine Songs and Collected Poetry of Hryhory Skovoroda / Translated into English by Michael M. Naydan, edited by Olha Tytarenko, with an introduction by Valery Shevchuk.* London : Glagoslav, 2016. 139 p.

35. *Tucker Th. Rime, Parallelism and Word Order in Skovoroda's "Garden of Divine Songs" // Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies Held at Harvard University.* 1970–1971. No. 1. P. 45–46.

13.01.2023

Відомості про авторів:

Зосімова Оксана Віталіївна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри практики англійського усного і писемного мовлення; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; e-mail: oksanazosimova@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5446-2222; <https://scholar.google.com.ua/citations?user=iqDY6vA AAAAJ&hl=uk>

Князь Ганна Олександрівна — кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету іноземної філології; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; e-mail: knyazanna25@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2485-5367; <https://scholar.google.com.ua/citations?user=xtp1hoIAAAAJ&hl=uk>